

orientation, spiritual traits, spiritual creativity, spiritual communication, spiritual experience. It is said that a man has embryos of spirituality from the birth in his heart and they need to be developed.

The necessity of development of spirituality of child of preschool age is substantiated because the information society steps on the start stage.

The author paid attention to necessity of spiritual self-perfection of future educators.

The fragments of practical activities are given for future specialists-teachers for getting the abilities and skills on spiritual self-perfection. There are advices for the students for the problems solving of children's spiritual development in their work with parents. It is defined that the great value for development of spirituality of a child is the perception of works of art, in particular listening and performance of folk songs in the family circle.

Keywords: spirituality of a child, aesthetic aspiration, spiritual self-perfection, future educators.

Відомості про автора:

Репетій Світлана Тимофіївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти та дитячої творчості факультету педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, м. Київ, Україна, apanaschenkoia@meta.ua

Information about the author:

Repetiy Svitlan Tymofiivna is the candidate of psychological sciences, associate professor of department of pedagogy and psychology of pre-school education and children's creativity of pedagogy and psychology faculty of Kyiv National pedagogical university named by M.P.Drahomanov, Ukraine, apanaschenkoia@meta.ua

Статтю подано до друку 02.04.2018.

УДК 159.9:37.015

© Л. П. Федоренко, 2018

Л. П. Федоренко (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Федоренко Л. П. Психологічні детермінанти професійного самовизначення старшокласників. У статті розглядаються психологічні передумови професійного самовизначення старшокласників результаті аналізу психологічних досліджень та розкрито специфіку їх професійних настанов. Професійне самовизначення старшокласників є свідомим актом виявлення та ствердження власної внутрішньої позиції суб'єкта щодо майбутньої професії, яка виражається в наявності певної життєвої установки, свого світогляду, усвідомленого ставлення до себе і світу. На основі аналізу наукових досліджень нами з'ясовано, що професійне самовизначення особистості можливо лише при існуванні ряду психологічних передумов. Для прийняття усвідомленого рішення про вибір професії старший школяр повинен сформулювати набір ціннісних орієнтацій, що підкреслюють значущість для особистості можливості самореалізації, прояву особистісних якостей, розвиток самосвідомості, здатність до інтроспекції та рефлексії, самооцінка, рівень домагань, вузька спрямованість професійних інтересів старшокласників, самоаналіз, формування усвідомленої внутрішньої позиції, ціннісних орієнтацій тощо.

Професійне самовизначення є цілісним процесом, у якому проходить розв'язання проблеми самореалізації особистістю шляхом самопізнання і саморозуміння, усвідомлення своєї спрямованості і проектування на сфері професійної діяльності. Професійне самовизначення старшокласника розглядають як проблему самореалізації особистості, вибору і прийняття рішення та проблема її адаптації.

Ключові слова: професійне самовизначення, рефлексія, самооцінка, професійний інтерес, рівень домагань, самоаналіз, ціннісні орієнтації, самопізнання, самореалізація особистості.

Постановка проблеми. Україна стає на шлях реформування середньої освіти, яка повинна відповідати сучасним запитам дитини та суспільства, а також основним світовим тенденціям. У цьому контексті особливої значущості набуває проблема переосмислення шляхів підготовки школярів до професійного самовизначення, що, в свою чергу, потребує глибокого осмислення його психологічних детермінант.

Аналіз наукових джерел свідчить, що теоретичні підходи до розуміння сутності професійного самовизначення відрізняються різноманіттям. Однак, не дивлячись на різноманіття бачення науковцями цього феномену, більшість вчених все ж таки єдині в тому, що професійне самовизначення – це основне новоутворення старшого шкільного віку.

Таке традиційне бачення професійного самовизначення, як вікового новоутворення продовжується у сучасних дослідженнях, де його розглядають як проблему підліткового віку (А.І. Войтко, В.А. Худін), як центральне психічне новоутворення ранньої юності (К.М. Варнавських, М. І. Піддячий, О.Л. Турніна, Р.Ф. Пасічняк), як активну діяльність старшокласника спрямовану на самореалізацію, центральною ланкою якої є вибір професії (О.І. Вітковська, О.М. Павлютенков). Отже, проблема психологічних детермінант професійного самовизначення саме у період ранньої юності набуває особливої актуальності.

Метою нашої статті є висвітлення результатів теоретичного аналізу проблеми психологічних детермінант професійного самовизначення старшокласників.

Аналіз наукових досліджень психологічних детермінант професійного самовизначення старшокласників. Вивчення проблеми психологічних детермінант професійного самовизначення старшокласників передбачає аналіз наукових робіт, присвячених дослідженню особливостей розвитку старшокласників, які дозволяють їм саме в цей віковий період здійснювати вибір професії. Класики вікової психології переконливо показали, що у старшому шкільному віці навчально-професійна діяльність стає провідною. Відповідно, у навчанні формуються загальні інтелектуальні здібності, понятійне теоретичне мислення. Старшокласники починають оцінювати навчальну діяльність з позиції свого майбутнього. І саме завдяки цій діяльності у них розвивається потреба у праці, формуються елементи дослідницьких умінь, професійні інтереси, здатність будувати життєві плани (Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов, Л.І. Божович, Н.М. Толстих, М.Р. Гінзбург, Д.Й. Фельдштейн).

Психічний та особистісний розвиток старшокласників має певні особливості, які зумовлюють їхню здатність самостійно обирати свій життєвий шлях. Важливими новоутвореннями раннього юнацького віку є відкриття внутрішнього я, формування цілісного уявлення про себе. Саме розвиток самосвідомості (Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, Л. В. Долинська, І. М. Бушай), здатність до інтроспекції та рефлексії (І.В. Дубровіна), формування усвідомленої внутрішньої позиції (Л.І. Катаєва, В.С. Лукіна, Ю.Є. Смірнова), самоаналіз (С.Л. Богомаз) стають психологічними передумовами професійного самовизначення старшокласника.

Ряд авторів вважають, що специфіка самооцінки особистості старшокласника детермінує особливості його професійного самовизначення. Так, Р.С. Кулаков вважає, що психологічною

особливістю становлення самооцінки юнаків і дівчат, яка зумовлює їхню здатність до професійного самовизначення, є рівномірне зростання її диференційованості та адекватності за час навчання дітей в сучасній старшій школі. Відповідно, такі провідні конструкти самосвідомості як самооцінка та рівень домагань виступають необхідною умовою та джерелом професійного самовизначення особистості в ранній юності. Їхній взаємозв'язок забезпечує репрезентацію суб'єктивної картини бажаного професійного майбутнього. Когерентність (узгодженість) та дивергенція (неузгодженість) самооцінки, рівня домагань і готовності старшокласника до професійного самовизначення утворюють «трикутник професійного самовизначення». Взаємозв'язок складових «трикутника професійного самовизначення» визначає гармонійний, розбалансований і дисгармонійний типи професійного самовизначення особистості в ранній юності [8].

Окремі представники психологічної науки вважають, що умовою професійного самовизначення старшокласників є рефлексія (М.Ю. Варбан, О.В. Вітковська, О.М. Ігнатович, Н.І. Пов'якель, М.І. Найдьонов, Л.А. Найдьонова, В.А. Семиченко, О.Б. Старовойтенко, Т.М. Яблонська та інші). Особливий інтерес у цьому контексті викликає сучасне дослідження З.Л. Становських, яка розглядає процес професійного самовизначення старшокласників як такий, що здійснюється у три стадії: спонтанного, профільного та конкретно-професійного самовизначення. На стадії спонтанного професійного самовизначення здійснюється первинна рефлексивна орієнтація у різних видах діяльності. На стадії профільного самовизначення учнем, на основі рефлексії власних інтересів, здібностей, здійснюється первинний вибір професійної сфери, що їм відповідає. На стадії конкретно-професійного самовизначення учень рефлексує максимально широке коло внутрішніх та соціальних чинників, що впливають на вибір професії, здійснює остаточний вибір, складає професійний план [10].

Серед науковців, що досліджують проблему професійного самовизначення старшокласників, поширена думка, що цей феномен зумовлюється певним набором їхніх ціннісних орієнтацій та особистісних смислів (М.Р. Гінзбург, А.А. Реан, В.С. Лукіна, О.М. Разумнікова та інші).

Є.І. Головаха вважає, що «дослідження професійного самовизначення має здійснюватися обов'язково в контексті життєвої перспективи, важливим елементом якої є ціннісні орієнтири, життєві плани і мета» [5].

На думку Ю.Є. Смірної для прийняття усвідомленого рішення про вибір професії старшокласник повинен сформувати набір ціннісних орієнтацій, які підкреслюють значущість для особистості можливості самореалізації, прояву особистісних якостей, увагу до власних потреб і цінностей. Цей набір цінностей повинен супроводжуватися достатнім рівнем самооцінки і вузькою спрямованістю професійних інтересів старшокласника [9].

Відповідно, професійне самовизначення в юнацькому віці, зазвичай, є наслідком особистісного самовизначення, проявом потреби дівчат та юнаків зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити своє місце в житті, суспільстві, зрозуміти себе й свої можливості. Отже, особистісне самовизначення стає базою та умовою професійного самовизначення (Т.М. Афанасьева, І.В. Дубровіна, Л.В. Долинська, І.С.Булах І. С. Кон).

Так, з позиції І.С. Кона, проблема професійного самовизначення особистості старшокласника розглядається як проблема особистісної самореалізації [7].

Підтримує таку позицію М.Р. Гінзбург, який вважає, що в юнацький період необхідність особистісного та професійного самовизначення значною мірою детермінується внутрішньою логікою психічного розвитку особистості й пов'язана з потребою її в самореалізації, яка є психологічною основою самовизначення на даному етапі розвитку. Саме із цієї причини в

систему уявлень особистості включаються часові перспективи, які тісно зв'язані з її життєвими планами [4].

На взаємозв'язок особистісного і професійного самовизначення старшокласників М.П. Гінзбург вказує у наступних своїх дослідженнях. Він вважає, що професійне самовизначення в старшому підлітковому і ранньому юнацькому віці базується на самовизначенні, яке відбувається насамперед в ціннісно-смысловій сфері. Починаючи зі старшого підліткового віку людина здатна усвідомлювати свої власні цінності і активно визначати власну позицію щодо цінностей тих чи інших соціальних груп, тобто здійснювати ціннісно-смыслову орієнтацію відносно цінностей професійної діяльності [3].

С.В. Фролова також вважає, що професійне самовизначення старшокласників знаходиться у взаємозв'язку з особистісним самовизначенням, є важливою характеристикою соціально-психологічної зрілості особистості, її потреби в самореалізації і самоактуалізації, яка передбачає наявність у старшокласника наступних новоутворень: вміння бачити психологічну перспективу, внутрішню позицію і цілепокладання [11].

Розвиває ці ідеї О.І. Вітковська, яка вважає професійне самовизначення є цілісним процесом у якому розв'язання проблеми самореалізації здійснюється особистістю шляхом самопізнання, усвідомлення своєї «реалізаційної спрямованості» і проектування її на сфери професійної діяльності. Адаптивний аспект проблеми професійного самовизначення полягає у процесах узгодження всіх елементів індивідуальної профорієнтаційної ситуації: ціннісно-смысловій структури особистості, її здібностей і потреб, актуальних процесів її розвитку, обставин і ситуації, які охоплюють як соціальне середовище у цілому, так і існуючу професійну структуру. Авторка зазначає, що з точки зору психологічного змісту, професійне самовизначення особистості – є її свідомо внутрішня діяльність, спрямована на власну самореалізацію і особистісне зростання, яке здійснюється шляхом усвідомлення своєї «реалізаційної спрямованості», прийняття рішень, що визначають напрям самоактуалізації і подальшого розвитку особистості, а також шляхом пошуку оптимальних і прийнятних для особистості засобів реалізації цих рішень і узгодження всіх елементів індивідуальної профорієнтаційної ситуації. Центральною ланкою процесів самовизначення виступає вибір як свідомо активність особистості і моральний вчинок. В основі здійснення вибору знаходиться процес розв'язання внутрішніх і зовнішніх протиріч [2].

Л.В. Ткачук виділяє об'єктивні і суб'єктивні детермінанти професійного самовизначення особистості в ранній юності. Об'єктивні відображають необхідність переходу в «доросле» життя, невід'ємним атрибутом якого є професійна активність. Суб'єктивні – характеризують перехід когнітивної сфери і самовизначення на якісно новий рівень: потребу в переоцінці системи цінностей і пошуку сенсу життя; ієрархію і стабільність мотиваційної сфери, ідентифікацію з майбутньою професійною діяльністю; потребу в самореалізації та самовираження в ній [12].

Ю.Є. Смірнова, аналізуючи психологічні передумови професійного самовизначення старшокласників, дійшла висновку, що професійне самовизначення старшокласників є свідомим актом виявлення та ствердження власної внутрішньої позиції суб'єкта щодо майбутньої професії, яка виражається в наявності певної життєвої установки, свого світогляду, усвідомленого ставлення до себе і світу. Отримані дані доводять, що професійне самовизначення особистості можливо лише при існуванні ряду психологічних передумов. Для прийняття усвідомленого рішення про вибір професії старший школяр повинен сформулювати набір ціннісних орієнтацій, що підкреслюють значущість для особистості можливості самореалізації, прояви особистісних якостей, уваги до власних потребам і інтересам. Відповідний набір цінностей супроводжується достатнім (середнім або вище середнього) рівнем самооцінки і вузькою спрямованістю сфери професійних інтересів старшокласника [9].

С.В. Фролова у своєму дослідженні виділяє такі основні умови, які впливають на процес професійного самовизначення старшокласників: особистісна зрілість, адекватність самооцінки здібностей та інтересів для оволодіння майбутньою професією, ступінь повноти уявлень про зміст майбутньої професійної діяльності, психолого-педагогічний супровід формуванням професійного самовизначення старшокласника [11].

Висновок. Психічний та особистісний розвиток старшокласників має певні особливості, які зумовлюють їхню здатність до професійного самовизначення. Психологічними детермінантами професійного самовизначення старшокласників є особливості розвитку їх самосвідомості, здатність до інтроспекції та рефлексії. Відповідно, такі провідні конструкти самосвідомості як самооцінка та рівень домагань виступають необхідною умовою професійного самовизначення особистості в ранній юності.

Умовою та базою професійного самовизначення старшокласників є особистісне самовизначення: цілісне уявлення про себе, набір ціннісних орієнтацій та особистісних смислів, рівень особистісної зрілості, потреба зайняти внутрішню позицію дорослої людини, потреби в самореалізації і самоактуалізації, яка передбачає наявність у старшокласника вміння бачити психологічну перспективу.

Перехід когнітивної сфери старшокласників на якісно новий рівень завдяки провідній навчально-професійній діяльності зумовлює їх професійне самовизначення. Зокрема, розвивається потреба у праці, формуються елементи дослідницьких умінь, професійні інтереси, здатність будувати життєві плани та самостійно обирати свій життєвий шлях, з'являється потреба в переоцінці системи цінностей і пошуку сенсу життя, ідентифікація з майбутньою професійною діяльністю.

Література

1. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: монографія / І. С. Булах. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
2. Вітковська О.І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19. 00. 07. – педагогічна та вікова психологія. – Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – Київ, 2002.
3. Гінзбург М. Р. Психологічний зміст життєвого поля особистості старшого підлітка // Світ психології та психологія у світі. - 1995. - № 3, с. 23
4. Гинзбург М. Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 19–27.
5. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И.Головаха. – Киев: Наукова Думка, 1999. – 144 с.
6. Долинська Л. В. Особливості професійного самовизначення студентів педвузів подвійних спеціальностей // Психологія: 36. наук. пр.— Вип. 2(9).— Ч. 2.— К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000.— С. 148–155.
7. Кон И. С. В поисках себя : личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
8. Кулаков Р. С. Особливості становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення : автореф. дис ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Руслан Станіславович Кулаков . – Київ, 2013 . – 20 с.
9. Смирнова Ю.Е. Психологические предпосылки профессионального самоопределения старшеклассников профильной школы: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ю.Е. Смирнова. – Санкт-Петербург, 2013. – 220 с.

10. *Становських З.Л.* Рефлексивні компоненти професійного самовизначення старшокласників: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / З.Л. Становських. – К., 2005. – 271 с.
11. *Фролова С.В.* Психологические особенности профессионального самоопределения старшеклассников: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: / С.В. Фролова. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2009. – с. 51-53
12. *Ткачук Л. В.* Професійне самовизначення та його емпатійні детермінанти у сучасного юнацтва: дисертація канд. психол. наук: 19.00.07 / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. - Х., 2003.

Транслітераційний переклад літературних джерел

1. *Bulah I. S.* Psychology of a teenager's personal growth: a monograph / I. S. Bulakh. - K.: NP of the name of MP Drahomanova, 2003. - 340 pp.
2. *Vitkovska O. I.* Psychological conditions of professional self-determination of graduates of secondary schools in the process of professional consultation. - The manuscript. Thesis for a candidate degree in psychological sciences, specialty 19. 00. 07. - pedagogical and age psychology. - Institute of Pedagogy and Psychology of Professional Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2002.
3. *Ginzburg M.R.* Psychological content of the vital field of the personality of the senior teenager / World of psychology and psychology in the world. - 1995. - No. 3, p. 23
4. *Ginzburg M.R.* Personal self-determination as a psychological problem / M. R. Ginsburg // Questions of psychology. - 1998. - № 2. - P. 19-27.
5. *Golovakha E.I.* Life Perspectives and Professional Self-Determination of Youth / E.I.Golovakh. - Kyiv: Naukova Dumka, 1999. - 144 p.
6. *Dolinska L.V.* Peculiarities of Professional Self-Determination of Students at Podvozy Dual Courses // Psychology: Coll. sciences Ave. 2 (9) .- Ch. 2.- K .: NPU them. M.P. Dragomanov, 2000.- P. 148-155.
7. *Kon I. S.* In Search of Self: The Personality and Its Self-Consciousness / I. S. Kon. - M.: Politidzdat, 1984. - 335 pp.
8. *Kulakov R. S.* Peculiarities of self-assessment and level of aspirations of senior pupils as psychological determinants of their professional self-determination. Dis ... Cand. psychologist Sciences: 19.00.07 / Ruslan Stanislavovich Kulakov. - Kyiv 2013 . - 20 s.
9. *Smirnova Yu.E.* Psychological prerequisites for professional self-determination of senior pupils of a profile school: diss. ... Candidate psychologist Sciences: 19.00.07 / Yu.E.Smirnova. - St. Petersburg, 2013. - 220 p.
10. *Stanovsky Z.L.* Reflexive component of professional self-determination of senior pupils: diss. ... Candidate Psychology, Sciences: 19.00.07 / Z.L. Stanovsky - K., 2005. - 271 p.
11. *Frolova S.V.* Psychological features of professional self-determination of senior pupils: author's abstract. diss ... kend.psihol Sciences: / S.V. Frolov - M: Moscow Psychological and Social Institute, 2009. - p. 51-53
12. *Tkachuk L.V.* Professional self-determination and its empathic determinants in modern youth: dissertation, candidate. psychologist Sciences: 19.00.07 / Kharkiv National University. VN Karazin. - Kh., 2003.

Федоренко Л. П. Психологические детерминанты профессионального самоопределения старшеклассников сельских школ. В статье рассматриваются психологические предпосылки профессионального самоопределения старшеклассников в результате анализа психологических исследований и раскрыта специфика их профессиональных установок. Профессиональное самоопределение старшеклассников является сознательным актом выявления и утверждения собственной внутренней позиции субъекта по будущей профессии, которая выражается в наличии определенной жизненной

установки, свого мировоззрення, осознанного отношения к себе и миру. На основе анализа научных исследований выяснено, что профессиональное самоопределение личности возможно только при существовании ряда психологических предпосылок. Для принятия осознанного решения о выборе профессии старший школьник должен сформировать набор ценностных ориентаций, подчеркивающие значимость для личности возможности самореализации, проявления личностных качеств, развитие самосознания, способность к интроспекции и рефлексии, самооценка, уровень притязаний, узкая направленность профессиональных интересов старшеклассников, самоанализ, формирования осознанной внутренней позиции, ценностных ориентаций и тому подобное.

Профессиональное самоопределение является целостным процессом, в котором проходит решение проблемы самореализации личностью путем самопознания, осознания своей направленности и проектирования на сферы профессиональной деятельности. Профессиональное самоопределение старшеклассника рассматривают как проблему самореализации личности, выбора и принятия решения и проблема ее адаптации.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, рефлексия, самооценка, профессиональный интерес, уровень притязаний, самоанализ, ценностные ориентации, самопознание, самореализация личности.

Fedorenko L. P. Psychological determinants for professional self-determination of senior pupils. The article shows the psychological determinants of professional self-determination of high school students according to analysis of psychological researches and the specifics of their professional guidelines is discloses. A professional self-determination of high school students is a conscious act of revealing and confirming of the person's internal position regarding to the future profession, which is expressed in the presence of a certain life aim, own ideology, and a conscious attitude towards himself/herself and to the world. Based on the analysis of scientific research, we have found that professional self-identification of a person is only possible with the existence of a number of psychological preconditions. To make a conscious decision on the choice of profession, the high school student must form a set of value attitudes. Those attitudes emphasize the importance for the individual of the possibility of self-realization, the demonstration of personal qualities, the development of self-awareness, the ability to introspection and reflection, self-esteem, level of requirements, a narrow focus of professional interests of high school students, self-examination, a formation of a conscious internal position, value orientations, etc.

Professional self-determination is an integral process. In that process the solution of the problem of self-realization by the person is going through self-knowledge and self-understanding, awareness of your orientation and designing on the spheres of professional activity. The professional self-determination of a high school student is considered as a problem of self-realization of the person, choice and decision-making, and the problem of its adaptation.

Keywords: professional self-determination, reflection, self-esteem, professional interest, level of requirements, self-examination, value attitudes, self-knowledge, self-actualization of the person.

Відомості про автора:

Федоренко Любов Петрівна – аспірантка, викладач кафедри загальної і соціальної психології та психотерапії Факультету психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна, olimp@i.ua

Information about the author:

Fedorenko Liubov – teacher of the Department of General and Sociological Psychology and Psychotherapy to the Faculty of Psychology of the National Pedagogical University M. P. Dragomanova, Kyiv, Ukraine, olimp@i.ua

Статтю подано до друку 18.04.2018.